

Hümeyrə Teymur qızı Mustafayeva
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti,
fə.l. ü. f. doktoru, dosent
humeyramustafayeva12@gmail.com

BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏR SİSTEMİNDƏ SİYASİ, İQTİSADI TRANSFORMASIYALAR

Məqalədə beynəlxalq münasibətlərin dünya arenasında fəaliyyət göstərən dövlətlər və dövlət sistemləri arasında iqtisadi, siyasi, ideoloji, hüquqi, diplomatik və digər əlaqələrin və münasibətlərin məcmusu tarixi və siyasi baxımdan xarakterizə edilir. Xüsusilə XIX əsrdən etibarən müasir dövrdə beynəlxalq münasibətlərin inkişafında iqtisadi maraq və mənafehlərin güclənməsi ilə milli dövlətlər arasında əlaqə və münasibətlərin formalaşması konsepsiyaları müəyyən edilmişdir. Eyni zamanda dövlətlərarası beynəlxalq əməkdaşlıq əsasında yaranan beynəlxalq təşkilatların fonunda iqtisadi, siyasi, sosial, mədəni sahələrin qarşılıqlı fəaliyyət çərçivəsində beynəlxalq münasibətlərin inkişafı təhlil edilir.

Beynəlxalq münasibətlərin sistemli tədqiqi çərçivəsində bir neçə yanaşma ənənəvi-tarixi, tarixi-sosioloji, evristik, qarışıq və empirik yanaşmalarla fərqləndirilərək dünya sistemində beynəlxalq nizamın mövcud olmasında beynəlxalq münasibətlər siyasi baxımdan analiz edilir.

Müasir beynəlxalq münasibətlərin inkişafında hüquq normaları çərçivəsində beynəlxalq əməkdaşlığın və dövlətlərarası münasibətlərin tənzimlənməsində dövlətlərin hüquq bərabərliyinin gözlənilməsinin mühüm şərtləri vurğulanır. Həmçinin tədqiqat işində müasir dövrdə dövlətlərin siyasi və sosial-iqtisadi inkişafının mürəkkəbliyi və müxtəlifliyi siyasi proseslərə təsiri müəyyən edilir.

Məqsəd – beynəlxalq münasibətlər sistemində dövlətlərlərarası, beynəlxalq təşkilatlar və transmilli korporasiyaların geosiyasi baxımdan iqtisadi maraqlar üzərində qurulması xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirməkdir.

Metodologiya – tədqiqat işində siyasi, normativ və müqayisəli təhlil metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın nəticələri – müxtəlif beynəlxalq münasibətlərin formalaşmasında dünya sistemində yaranan siyasi proseslərin dünyanın nizamına təsiri səbəbləri müəyyən edilmişdir.

Açar sözlər: beynəlxalq münasibətlər, siyasət, iqtisadi-milli maraqlar, beynəlxalq təşkilatlar, beynəlxalq əməkdaşlıq, demokratikləşmə

Giriş

Beynəlxalq münasibətlər tarixən dövlətlərin yarandığı vaxtdan inkişaf etməyə başlamışdır. Buna görə də beynəlxalq münasibətlər müxtəlif inkişaf səviyyələrinə və coğrafi mövqeyə malik dövlətlər arasında diplomatik sənədlərdə - müqavilələrdə, notlarda, memorandumlarda və s.öz əksini tapır. Beynəlxalq münasibətlər dövlətlərin xüsusi nümayəndələrinin-diplomatların qarşılıqlı fəaliyyəti ilə inkişaf edir, onlar öz ölkələrinin maraqlarını öz fəaliyyətlərində ifadə edir və müdafiə edirlər. Beynəlxalq münasibətlərin xüsusiyyətlərindən biri də alternativ inkişaf yollarıdır. Dünya tarixi boyu dövlətlərin inkişafının müxtəlif mərhələlərində beynəlxalq münasibətlərin həm dinc (diplomatik), həm də açıq silahlı münaqişə yolu ilə hərbi inkişaf yolunu müşahidə etmək olar. Buna görə də, artıq qədim zamanlarda müharibələrin səbəbləri və onların aradan qaldırılması yolları haqqında təbii sual yaranır.

19-cu əsrdə marksizm sayəsində beynəlxalq münasibətlərin yaranmasının iqtisadi səbəbləri haqqında fikir yarandı. K.Marks hesab edirdi ki, kapitalist istehsal üsulunun inkişafı, onun genişlənməsi və satış bazarlarının axtarışı ona gətirib çıxarır ki, kapitalizm nəinki hansısa qitədə, həm də bütün dünyada geniş miqyasda inkişaf edir. Başqa sözlə desək, milli-dövlət maraqlarından daha çox iqtisadi hökmranlığa can atmaq beynəlxalq münasibətlərin inkişafının hərəkətverici qüvvəsidir.

Bu gün beynəlxalq münasibətlərin inkişafı üçün 5 konsepsiya mövcuddur:

Siyasi idealizmin nümayəndələri hesab edirdilər ki, dünya müharibələrinin və yerli silahlı münaqişələrin tənzimlənməsinin mümkünüyü beynəlxalq hüququ və ölkələrin demokratik inkişaf yolunu yaradır (R.Clarke, L.B.Son). Beynəlxalq münaqişələrin beynəlxalq arbitr və tənzimləyici rolu ən inkişaf etmiş demokratik dövlətlərə aid olmalıdır.

Siyasi realizmin nümayəndələri (R.Aron, Q.Morgenthau) hesab edirlər ki, beynəlxalq münasibətlər dövlətlərin dünya siyasətində gücünün və təsirinin təminatı və təsdiqi kimi global miqyasda hakimiyyət uğrunda dövlətlər arasında kəskin siyasi mübarizə meydanıdır. Onlar beynəlxalq münasibətlərin inkişafını hərbi strategiya və diplomatiyada görürlər [1, s.24,26].

XIX əsrin pozitivistlərinin təsirini yaşamış **modernizm konsepsiyasının tərəfdarları** (M.Kaplan, K.Rayt, K.Doyç, Saint-Simon və O.Comte, E.Haas və başqaları) beynəlxalq münasibətləri riyaziyyat elmi və statistika nöqteyi-nəzərindən nəzərdən keçirməyə çalışırlar.

Transmillilik konsepsiyasının yaratıcıları (D.Nye, R.O.Kohein) hesab edirlər ki, beynəlxalq münasibətlərdə dövlət maraqları milli maraqlara əsaslanan dövlətlərarası çərçivədən kənara çıxıb. Onlar aktorların dairəsini (siyasətçilər, təşkilatlar, partiyalar, qeyri-dövlət birlikləri) və beynəlxalq münasibətlərin növlərini (mədəni, iqtisadi, elmi və s.) genişləndirirlər. Transmilli şirkətlərin (TMS) inkişafı dünyanı bir-birindən asılı vəziyyətə salmaqla beynəlxalq münasibətlərin inkişaf tendensiyalarını dəyişdirir.

Neo-marksizm anlayışının nümayəndələri (P.Baran, S.Amin, P.Svizi və başqaları) dünya və ölkələrin iqtisadi qeyri-bərabər inkişafı bütövlüyü ideyasını, inkişafı olan geri ölkələrin potensial inkişaf etmiş ölkələrdən asılılığını və onlar arasında daha böyük uçurumun yaranmasını müdafiə edirlər [2, s.123].

Müasir dünyada beynəlxalq münasibətlərin bir neçə növü var:

- qarşılıqlı fəaliyyət və ictimai həyat sahələrinə görə: siyasi, iqtisadi, hərbi, mədəni və s.;

- subyektlərin xarakterinə görə: dövlətlərarası; hökumətlərarası; partiyalararası; müxtəlif beynəlxalq təşkilatlar arasında;

- subyektlərin sayına, yəni münasibətlərin iştirakçılarına görə: ikitərəfli; çoxtərəfli;

- coğrafi məkana və fəaliyyət dairəsinə görə: global; regional.

Bir çox müasir tədqiqatçılar üçün beynəlxalq münasibətləri sistemli konsepsiya çərçivəsində öyrənmək səciyyəvidir. beynəlxalq münasibətlər öz qanunlarına uyğun fəaliyyət göstərən ayrılmaz bir sistemdir. Sistemli yanaşma təkcə nəzəri deyil, həm də praktikdir. Siyasi tarixdə onun tətbiqi beynəlxalq münasibətlərin qavranılmasının bütövlüyünə, subyektlərin hərəkətlərinin qarşılıqlı əlaqəsi və asılılığı, onların uzunmüddətli münasibətlərə istiqamətlənməsi və sabitliyə yönəldilməsi deməkdir ki, bu da onları ümumi məqsədləri inkişaf etdirməyə və müəyyən bir çərçivədə fəaliyyət göstərməyə vadar edir.

Beynəlxalq münasibətlərin subyektləri suveren dövlətlər, beynəlxalq hökumətlərarası təşkilatlar (BMT, Avropa İttifaqı, MDB), hökumətlərarası təşkilatlar (BVF, ÜTT, BƏT, YUNESKO), regional hökumətlərarası təşkilatlar (NATO, Şanxay altılığı), transmilli şirkətlər (TMS) və təşkilatlardır (OPEC) və s.

Dünya siyasi prosesinin obyektləri müxtəlif növ problemlər ola bilər:

a) siyasi və milli maraqların, ideya və konsepsiyaların formalaşması və yayılması;

b) dünya siyasi institutlarının yaradılması və inkişafı;

v) beynəlxalq terrorizmlə mübarizə və ya bəşəriyyətin qlobal problemlərinin həlli üçün dünya qüvvələrinin birləşməsi və s. [8, s. 28].

Dünya siyasətinin obyektləri aşağıdakılara bölünür:

- beynəlxalq problemlərin təbiətinə görə;

- növünə görə;

- problemin həlli növlərinə görə.

Beynəlxalq münasibətlərin tənzimlənməsi beynəlxalq hüquq əsasında həyata keçirilir - dövlət suverenliyinin toxunulmazlığını, təbii insan hüquqlarının tanınmasını, beynəlxalq problemlərin həllinin zorakı üsullarının rədd edilməsini, xalqların bərabərliyini, beynəlxalq əməkdaşlıq və s.

Beynəlxalq hüquq, beynəlxalq münasibətlər kimi, bəşəriyyətin tarixi inkişafının məhsuludur. Beynəlxalq hüququn ilk formaları ilahi iradə ideyalarına əsaslanan ilahi (teoloji) nəzəriyyəyə əsaslanırdı. Buna görə də, kahinlər, sehrbazlar, kahinlər həmişə bəyannaməni və müharibənin sonunu əhatə edirdilər, monarxlar və komandirlər məsciddən və ya kilsədən xeyir-dua və dəstək istəyirdilər. Beynəlxalq hüququn antropomorfik forması orta əsrlərdə teoloji formaya paralel olaraq yaranır və təkbəşinə müharibə və sülh haqqında qərar qəbul etməkdə sərbəst olan monarxın hakimiyyətinin toxunulmazlığı və müstəqilliyi (suverenliyi) kimi şərh olunur.

Beynəlxalq hüquq bu gün "beynəlxalq sistemdə fəaliyyət göstərən xüsusi hüquqlar sistemidir". Əsas beynəlxalq hüquqi akt BMT tərəfindən 1946-cı ildə qəbul edilmiş Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsidir. 1966-cı ildə BMT Baş Assambleyasında qəbul edilmiş İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Pakt və Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Pakt beynəlxalq səviyyədə məcburi qüvvəyə malikdir. BMT Nizamnaməsində, Beynəlxalq Hüquq Prinsipləri haqqında Bəyannamədə (1970), Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq üzrə Helsinki Konfransının Yekun Aktında (1975) təsbit olunmuş prinsiplərə əsaslanır [4].

Müasir dövrdə beynəlxalq münasibətlərin və dünya sistemlərinin formalaşması və inkişafı mərhələlərinə (XIX-XX əsrlər) qısaca nəzər salaq:

Beynəlxalq münasibətlərin sistemli tədqiqi çərçivəsində bir neçə yanaşma fərqləndirilir: ənənəvi-tarixi, tarixi-sosioloji, evristik, qarışıq və empirik. Tarixən dövlətlər Şərq despotizminin siyasi quruluşuna əsaslanan ən qədim imperiya formalarından, polis demokratiyasının ilkin və sadə formalarından Avropa monarxiyalarına və müasir dövrün milli dövlətlərinə qədər uzun bir inkişaf yolu keçmişlər. Dövlətlərarası münasibətlərin artıq antik dövrdə mövcud olmasına baxmayaraq, ənənəvi-tarixi yanaşma nöqtəyi-nəzərindən müasir dövrdə milli dövlətlərin inkişafı və müəyyən bir dövrdə fəaliyyət göstərən müntəzəm diplomatik münasibətlərin qurulması ilə beynəlxalq münasibətlər sistemli xarakter alır.

Beynəlxalq münasibətlər və dünya sistemləri beynəlxalq nizam anlayışı ilə sıx bağlıdır - "dövlətlərin və digər qurumların əsas ehtiyaclarını ödəmək, onların mövcudluğu, təhlükəsizliyi üçün şərait yaratmaq və saxlamaq üçün nəzərdə tutulmuş beynəlxalq (ilk növbədə dövlətlərarası) münasibətlərin strukturu. və inkişafı. İstənilən dövlət öz sərhədləri daxilində təhlükəsizliyi və asayışı qoruma; cəmiyyətin inkişafı, onun iqtisadi və sosial rifahı üçün şərait yaratmaq; mal və xidmətlərin paylanması; vətəndaşların əsas ehtiyaclarını ödəmək və s. təşəbbüs göstərir.

Tarixən təcrid olunmuş Vestfaliya dünya sistemi və ya beynəlxalq nizam (XVII

əsr), Vyana sistemi (XIX əsr), XX əsrdə Versal-Vaşinqton, Yalta - Potsdam (bipolyar) və Malta Madrid-dünya sistemləri mövcud olmuşdur. Bir sıra tədqiqatçıların fikrincə, bu yanaşma beynəlxalq münasibətlərin əsas iştirakçılarının qarşılıqlı fəaliyyətinin öyrənilməsi ilə məhdudlaşır [10].

Orta əsrlərdə və erkən müasir dövrdə (VII-XVI əsrlər) beynəlxalq münasibətlərin zəifliyi, inkişaf etməməsi və müəyyən dağınıqlığı, qeyri-sabitliyi və sərhədlərinin və suverenliyinin siyasi və hüquqi baxımdan təyin edilməməsi ilə müəyyən edilirdi. Beynəlxalq münasibətlər əsasən qısamüddətli və ya uzunmüddətli hərbi toqquşmalarda (1337-1453-cü illərdə İngiltərə ilə Fransa arasında yüzillik müharibə) ifadə olunurdu. Eyni zamanda XIV-XVI əsrlərdə böyük coğrafi kəşflər Amerikada yeni ərazilərin kəşfinə və Avropada sərvətin artmasına kömək etdi. XV-XVI əsrlərdə Amerika qızılı sayəsində İspaniya İngiltərənin dəniz ticarət yolları üzərində münafişəyə girdiyi Avropanın ən güclü dövlətinə çevrildi. Ümumiyyətlə, bütün böyük dövlətlərin iştirak etdiyi bu böyük hərbi münaqişə dini geyimdə olub və 1618-ci ildən 1648-ci ilə qədər davam edib. O, tarixə Otuz illik müharibə kimi düşdü, nəticəsi Vestfaliya Sülhünün imzalanması və Avropada ilk beynəlxalq münasibətlər sisteminin qurulması idi. Qərbi Avropada bağlanan sülh müqaviləsi nəticəsində Müqəddəs Roma İmperiyası dağıldı və bir neçə müstəqil dövlət yarandı. Bu hadisə Avropa cəmiyyətlərinin siyasi təşkilatı forması kimi milli dövlətlərin formalaşması prosesinin başlanğıcını qoydu. İlk dəfə olaraq milli-dövlət suverenliyi prinsipini beynəlxalq aləmdə dövlətlər arasında qarşılıqlı fəaliyyət və münasibətlərin əsası kimi təsdiq etdi. Vestfal dünya sisteminin vəzifəsi ərazi-dövlət sərhədlərini təmin etmək və Avropada siyasi qüvvələr balansını yaratmaq idi ki, bu da milli-dövlət maraqları ilə suverenlik prinsipi arasında kompromis saxlamaq demək idi. Qüvvələr balansını saxlamaq vasitəsi Avropada siyasi qüvvələrin balansını pozmağa çalışan ölkələrə qarşı ittifaq və koalisiyaların yaradılması idi. Vestfaliya sistemində birtərəfli güc tətbiqi asayışı pozan amil, koalisiya tərəfindən güc tətbiqi isə asayışın qorunması və saxlanması vasitəsi kimi müəyyən edilirdi [7, s.44].

Beynəlxalq münasibətlərdə siyasi qüvvələr balansı prinsipi 1815-ci ilə qədər mövcud olmuşdur. XVIII-XIX əsrlərin sonunda Napoleonun hərbi rəhbərliyi altında inqilabi Fransanın apardığı müharibələr inqilabın tam məğlubiyyəti və Avropada monarxiizmin mövqelərinin möhkəmlənməsi ilə başa çatdı. 1814-1815-ci illərdə dünyanın ən böyük monarxiyaları - Rusiya, Avstriya, Britaniya və Prussiyanın rəhbərlik etdiyi Vyana Konqresi keçirildi. Qurultayda monarxiya sülalələrinin “qanuniləşdirilməsi” prinsipi təsbit edildi. Başqa sözlə desək, monarxlar yeganə qanuni hökmdarlar, monarxiya isə dövlətin siyasi sisteminin yeganə mümkün forması sayılırdı. Qurultay nəticəsində yaranmış Müqəddəs Birlik qurulmuş nizamın sarsılmazlığını qorumağa, monarxiyaların inqilabi hərəkətlərə qarşı mübarizəsinə dəstək verməyə çağırılırdı. Qüvvələr tarazlığı prinsipi Avropada qanuni nizam-intizamın qorunmasının yeganə mexanizmi kimi görünürdü, feodal nizamını qorumaq üçün Müqəddəs Alyansa üzv dövlətlərin silahlı müdaxiləsinə haqq qazandırır.

Paris Sülh Konfransı və Versal Sülh Müqaviləsinin imzalanması (1918), eləcə də Vaşinqtonda keçirilən bir sıra konfranslar (1919-1921) Versal-Vaşinqton dünya sisteminin və dünya nizamının - hərbi təcavüzün pislənməsi və pasifizm (dövlət münaqişələrini silahlı vasitələrlə həll etməkdən imtina), münasibətləri tənzimləmək üçün diplomatik vasitələrdən fəal istifadə etmək prinsiplərinə əsaslanaraq qurulmasını qeyd etdi. İlk dəfə olaraq, vəzifələri Avropanın dinc inkişafı üçün təminatlar sistemi yaratmaq, silahlara nəzarət və kollektiv təhlükəsizlik sistemini təmin etmək olan Millətlər Liqası (1918) adlı dövlətlərarası təşkilat meydana çıxdı [3, s.131-135].

Amma Rusiyada baş verən inqilabi hadisələr, Oktyabr inqilabı və bolşeviklərin hakimiyyətə gəlməsi (1917), SSRİ-nin yaranması (1922) ilk dəfə olaraq beynəlxalq münasibətlərə ideoloji xarakter verdi. Avropanın ideoloji parçalanması çərçivəsində qüvvələr balansının mexanizmi bolşevizmə qarşı koalisiya və ona hərbi-siyasi müxalifətin yaradılması demək idi. Münasibətlərin qeyri-sabitliyi özünü Avropanın aparıcı dövlətlərinin – İngiltərə və Fransa'nın SSRİ və Almaniya'ya qarşı çıxmaq üçün Almaniya məsələsi üzrə Versal Sülh Müqaviləsi şərtlərinə yenidən baxılmasına imkan verməyə hazır olmasında təzahür etdi. Lokarnoda (1925) sülh konfransının işi nəticəsində qurulan qeyri-müəyyən qüvvələr balansı Almaniyanın xeyrinə pozuldu. Nəticədə Almaniya ordu və donanmanı bərpa edə və sayca artırma bildi, təminatları ödəyə bildi, Avstriya (Anschluss 1938) və Çexoslovakiyanın Sudetenlandıyası (Münhen Konfransı 1938) hesabına sərhədləri genişləndirə bildi. İkinci Dünya Müharibəsi Versal sisteminin böhranının təzahürü idi.

1945-ci ildə İkinci Dünya Müharibəsinin başa çatması, Yalta və Potsdam konfranslarında dünyanın və sərhədlərin müharibədən sonrakı təşkili prinsiplərinin işlənilməsi anti-Hitler koalisiyasının (SSRİ, ABŞ və Böyük Britaniya) dağılmasına səbəb oldu və ikiqütblü dünya sisteminin formalaşması ilə nəticələndi. Beynəlxalq münasibətlərdə ideoloji komponentin güclənməsi SSRİ və ABŞ-ın əsas siyasi opponentlərinin Avropada təsir dairələrinin formalaşmasına və Soyuq Müharibənin-siyasi böhranlar və silahlı münaqişələrlə dolu total və global qarşıdurmanın yaranmasına kömək etdi.

Soyuq Müharibə çərçivəsində dünya siyasəti artan qarşıdurmadan beynəlxalq həyatın yumşalmasına qədər uzanırdı. Bu, hər iki fəvqəldövlətin birbaşa və açıq hərbi toqquşmadan qaçmaq istəyi ilə müəyyən edilirdi, çünki hər iki dövlət bunun onlar üçün yaxşı nəticələnməyinə əmin deyildi. Soyuq Müharibə dövrlərlə inkişaf etdi, onun sərhəd xətti isə Koreya (1949-1953), Vyetnam (1964-1969) və Əfqanıstan (1979-1989) müharibələri idi. Müharibələr arasında dünya siyasətində istiləşmə dövrləri olub, münaqişə tərəfləri sülh müqavilələrinin imzalanması ilə müşayiət olunan münasibətləri ən yüksək səviyyədə həll etməyə çalışırdılar (1975-ci il Helsinki sazişi, 1972-ci il ABM müqaviləsi və s.) [4].

Dünyanın bipolyar sistemi aşağıdakılarla xarakterizə olunurdu:

- dünya siyasətinin iki mərkəzinin və NATO (1949) və OVD (1953) hərbi-siyasi bloklarının formalaşması;
- dünya siyasətində və beynəlxalq münasibətlərdə böhranlara səbəb olan birbaşa hərbi toqquşmanın mümkünsüzlüyü;
- silah yarışı;
- böhranların aradan qaldırılması və silahlanma yarışının məhdudlaşdırılması üzrə danışıqlar üçün imkan və şəraitin yaradılması;
- 1960-cı illərdə əvəzlənən birtərəfli üstünlük axtarışı, "qüvvələr pariteti" haqqında, yəni tarazlığın əldə olunması;
- müstəmləkə sisteminin dağılması, Asiya və Afrikada suveren dövlətlərin yaranması.

Müasir dünya planetdə mövcud olan dövlətlərin məcmusudur. Dövlətlərin siyasi və sosial-iqtisadi inkişafının mürəkkəbliyi və müxtəlifliyi, onların heterojenliyi ona gətirib çıxarmışdır ki, müasir dünya müxtəlif parametrlərlə səciyyələnir - iqtisadi inkişafın üçpiləli modelindən tutmuş geosiyasi strukturda yeri və rolunun müəyyənləşdirilməsinə qədər bütün xüsusiyyətləri ilə yeni dünya sisteminin - Malta-Madridin formalaşması baş verir.

Dövrümüzün siyasi ideyalarının, ictimai-siyasi təsisatların və dövlət hakimiyyətinin mövqeyini bilmək, ölkənin siyasi sferasında və global siyasət okeanında baş verənləri dərk etmək siyasi prosesləri öyrənmədən mümkün deyil. Siyasi proses siyasi problemlərin

həllində maraqların, ideyaların və konsepsiyaların reallaşdırılması üçün hakimiyyətdən istifadə etmək naminə siyasi qüvvələrin inkişafı və qarşılıqlı fəaliyyətidir. Məhz siyasi proseslərdə bütün siyasi qüvvələrin xassələri və hakimiyyətin imkanları aydınlaşdırılır və reallaşır, siyasi maraqlar rədd edilir və ya təmin edilir.

Beynəlxalq aləmdə fəal qarşılıqlı əlaqədə olan və dünya siyasətinin subyekti kimi çıxış edən müstəqil dövlətlər milli və dövlət maraqlarını güdürlər. Bu baxımdan dövlətlərin daxili siyasətinə təkcə iqtisadi, sosial və s. deyil, həm də global amillərin təsirini nəzərə almaq zərurəti yaranır. Müasir dünyada sosial-iqtisadi və siyasi integrasiyanın dərəcəsi o qədər böyükdür ki, dünyanın heç bir ölkəsi digər dövlətlərdən təcrid olunmuş şəkildə, öz “qonşularının” və dünya birliyinin maraqlarını nəzərə almadan təkbaşına fəaliyyət göstərmək iqtidarında deyil.

Dünya siyasətinin predmet sahəsinin konstitusiyasının mürəkkəbliyi onun beynəlxalq münasibətlərin təhlilinin digər sahələri ilə məhdud əlaqəsi ilə bağlıdır: beynəlxalq siyasi iqtisadiyyat, müqayisəli politologiya, beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyəsi, siyasi nəzəriyyə. Dünya siyasəti global səviyyədə siyasəti öyrənir, dünya inkişaf tendensiyalarını və müasir dünyanın siyasi quruluşunu müəyyən etməyə çalışır. Dünya siyasəti dövlətlərarası qarşılıqlı əlaqələri (münasibətləri) dünya siyasətinin ən vacib komponenti hesab edir.

Müasir dünyanın ən əhəmiyyətli məlumatlarına ərazinin yeri və ölçüsü, təbii və insan resursları, onlardan istifadə üsulları və məqsədləri, müəyyən bir dövlətin ideoloji və siyasi istiqaməti haqqında məlumatlar daxildir. Belə məlumatların təhlili və qiymətləndirilməsini siyasət elminin xüsusi sahəsi - geosiyasət həyata keçirir.

Müasir dünya yer üzündəki bütün dövlətlərin məcmusudur və müxtəlif siyasi, iqtisadi və sosial-mədəni inkişafı ilə xarakterizə olunur. XX əsr üçün dünya birliyinin 3 modelinin fərqləndiyi göstərilən fərqlər səviyyəsi əsasında dünya birliyini xarakterizə etmək adət idi:

- yüksək inkişaf etmiş postindustrial iqtisadiyyata və demokratik siyasi rejimlərə malik birinci dünya ölkələri;
- ənənəvi istehsalın aktiv istifadəsində sənaye iqtisadiyyatı ilə xarakterizə olunan ikinci dünya ölkələri
- üçüncü dünya ölkələri-inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlarla və daha çox inkişaf etmiş ölkələrin əməkdaşlığına və köməyinə əsaslanır.

Dünya birliyinin bu xüsusiyyətlərinin əsasında inkişafın müəyyənləşdirilməsində başlıca iqtisadi meyar üstünlük təşkil edir. XXI əsrdə müasir dünya birliyi üçün yeni dünya münasibətlər sisteminə əsaslanan xüsusiyyətlərin siyasi və sosial-mədəni meyarları - daha çox siyasi üstünlükləri və qabaqcadan müəyyənləşmələri diktə edən Malta-Madrid münasibətlər sistemi ön plana çıxdı. Məhz bu sistem bu gün dünya birliyinin dövlətlərinin qarşılıqlı əlaqədə olduğu siyasi prosesləri müəyyən edir.

XXI əsrin əvvəllərində bir sıra amillərin təsiri ilə yeni geosiyasi, sivilizasiya vəziyyəti formalaşmışdır.

Birincisi, bu, yeganə fəvqəldövlət olan ABŞ-ın qüdrətinin artması ilə əlaqəli birqütblü dünya nizamı sisteminin formalaşmasıdır. Dünyada siyasi qüvvələrin global şəkildə yenidən bölüşdürülməsi SSRİ-nin və Avropada sosialist sisteminin dağılmasının nəticəsi idi.

İkincisi, milli iqtisadiyyatların integrasiyası, onların vahid dünya iqtisadi sisteminə birləşməsi, burada hər bir ölkənin iqtisadiyyatı bütövün bir hissəsidir. Bazarın globallaşması, kommunikasiya konvergensiyasına əsaslanan artan qarşılıqlı asılılıq, planetar elmi inqilab, millətlərarası ictimai hərəkətlər və təhsil sistemi siyasi təsir və hökmranlıq üçün yeni imkanlar yaradır.

Lakin iqtisadi inkişaf səviyyəsi yüksək olan ölkələrin iqtisadi hökmranlığına əsaslanan dünya informasiya məkanının və dünya bazarının qloballaşması dünya əhalisinin əksəriyyətinə uyğun gəlmir.

Üçüncüsü, milli dövlətlərin dövlət suverenliyinin yayılması, aşınması beynəlxalq münasibətlərin idarəolunmazlığı vəziyyətinə gətirib çıxardı ki, bu da beynəlxalq terrorizmin inkişafına təsir etdi.

Şübhəsiz ki, müasir beynəlxalq münasibətlərin inkişaf tendensiyaları yüksək texnologiyaların “şübhəli əllərə” ötürülməsini qadağan edən qaydaların müəyyən edilməsini tələb edir. BMT çevik, tez fəaliyyət göstərən və səmərəli beynəlxalq təşkilata çevrilməlidir.

Dördüncüsü, beynəlxalq münasibətlərə soyuq müharibə baxımından baxan köhnə dünya qavrayış sisteminin dağılması yeni mənalər, yeni kimlik axtarışlarını tələb edirdi. Kommunizmin süqutu və Soyuq Müharibənin sonu bəşər sivilizasiyasının əsas dəyərləri və mənaləri məsələsini gündəmə gətirdi.

Beşincisi, “Şimal” və “Cənub” arasında artan uçurum, böyük əksəriyyətin iqtisadi inkişafın dörd mərkəzindən maddi asılılığı: Şimali Amerika, Qərbi Avropa və Şərqi Asiya (Çin), Rusiya. Dünyanın yenidən bölüşdürülməsi. Qlobal rəqabət Qərbin və Şərqlin imtiyazlı mövqelərindən əl çəkməyəcəyi iqtisadi rəqabətin güclənməsi.

Altıncısı, dinlərarası münasibətlərin kəskinləşməsi, miqrantların sayının artması, dünyanı sarmış pandemiya və onun arzuolunmaz nəticələrinin beynəlxalq proseslərə təsiri.

Müasir dünya düzəninə yaradılması beynəlxalq münasibətlərin və dünya nizamının inkişafı üçün demokratiya, silahsızlaşdırma və tərəfdaşlıq münasibətlərinin humanistləşdirilməsi ideyalarına əsaslanan yeni prinsiplərin formalaşmasını tələb edirdi. Amerika alimləri müasir dünyanın iki hissəsini ayırırlar:

1 - sülh, firavanlıq və demokratiya zonası;

2 - geridə qalmış ölkələr üçün xarakterik olan müharibə və fermentasiya zonası.

Siyasi proseslərə qlobal müstəvidə yanaşma müasir həyatın müxtəlif fəaliyyət sahələrində özünü büruzə verən qloballaşma tendensiyalarına bağlıdır:

1) siyasi sahədə - qlobal siyasi orqanların yaradılması vasitəsilə ayrı-ayrı dövlətlərin vahid siyasi sistemdə birləşməsi. Məsələn, BMT İkinci Dünya Müharibəsindən sonra qalib ölkələr - ABŞ, SSRİ, Böyük Britaniya və Fransa tərəfindən yaradılmışdır. BMT-nin sələfi XX əsrin 20-30-cu illərində mövcud olmuş Millətlər Liqası idi. Dünya ölkələrinin siyasətini müxtəlif sahələrdə koordinasiya edən BMT-dən başqa da qurumlar vardır. Məsələn, qlobal səviyyədə mədəni irsin qorunması və inkişafına nəzarət edən YUNESKO beynəlxalq təşkilatı, Ümumdünya Ərzaq Təminatı Təşkilatı, Ümumdünya Ticarət Təşkilatı, Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı və s.

2) iqtisadi sahədə-dünyanı getdikcə öz cənginə alan transmilli korporasiyalar ("Sony", "Philipps", "Samsung" və s.). Siz brend məhsul alırsız, amma məlum olur ki, bu məhsul Tayvan, Malayziya və ya Çində istehsal olunub. Burada Beynəlxalq Valyuta Fondu kimi qlobal maliyyə təşkilatları da yer alır [9].

3) informasiya sahəsində-İnternet şəbəkəsi kimi qlobal məlumat ötürücüləri sistemi. Bu sistem Dünya ətrafında informasiya qurşağı yaradır və noosfera konsepsiyasını bir daha təsdiq edir.

4) nəqliyyat sahəsində-dünyanın istənilən nöqtəsinə tez bir zamanda çatmağı təmin edən yeni nəqliyyat vasitələrinin yaranması (aeronəqliyyat və yaxın gələcəkdə kosmik nəqliyyat və s.).

5) ekoloji sahədə-təbii resursların məhdudluğu və bu resurslar uğrunda mübarizə, təbiətə ümumi təsirin artması və bu təsirin mənfi ekoloji nəticələri.

6) demoqrafik sahədə-əhalinin sayının sürətlə artması, 7 milyardı ötməsi və Yer kürəsində qeyri-bərabər paylanması, insanın biosferə təzyiqinin artması və Yerin ümumi vəziyyətini kəskinləşdirməsi.

7) hərbi sahədə-kütləvi qırğın silahlarının (atom bombası) yaranması, bu silah ehtiyatının bütün dünyanı dəfələrlə məhv edə biləcək gücdə olması.

Geosiyasət anlayışı XIX-XX əsrlərdə yaranmışdır. Onun yaranmasının obyektiv səbəbi qloballaşmadır: dünyanın bir olduğunun idrakı, dünya məkanının "bağlanması"; Avropa istilalarının durğunluğu və dünyanın yenidən bölünməsi uğrunda müharibələr və s. "Geosiyasət" terminini isveçli alim R.Çellen (1864-1922) tətbiq etmişdir. O, geosiyasəti elm olaraq hesab etmiş və bu elmin dövlətləri coğrafi orqanizm və məkan fenomeni olaraq incələdiyini irəli sürmüşdür. Daha geniş mənada geosiyasət siyasətlə dövlətin coğrafi mövqeyinin uzlaşmasını nəzərdən keçirir [14, s. 163]

Geosiyasi amillərin ictimai həyatda önəmli rol oynadığını sosiologiyada Ş.Monteskyö, V.O.Klyuçevskinin simasında coğrafi məktəbin nümayəndələri qəbul edirdi. Bu məktəb geosiyasətin bilavasitə sələfi olmuşdur. Geosiyasətin yaranmasında önəmli rol oynayan əsərlərə alman alim F.Ratselin (1844-1904) 1897-ci ildə çıxan "Siyasi Coğrafiya" kitabı, həmçinin, alman geosiyasi məktəbinin banisi K.Hausxoferin (1869-1946) yaradıcılığı daxildir. Geosiyasətdə dövlət anlayışı bioloji qanunlarla işləyən orqanizm və yer üzündə kök salmış təbii təkamülün məhsuludur. Geosiyasət anlayışında dövlətin ən mühüm vəzifəsi və qüdrətinin artırılması üçün ən mükəmməl vasitə yeni ərazilərin işğal edilməsi və yaşayış sahələrinin genişləndirilməsidir. Dövlətin əsas xüsusiyyətləri içərisində onun coğrafi mövqeyi, təbii resursları, iqlimi, ərazisinin genişliyi, əhalisinin sayı yer alır. XIX əsrdə geosiyasətin əsas müzakirə mövzusu bir dövlət üçün nəyin mühüm olmasıdır: amerikalı admiral A.Mexenin (1840-1914) "Hərbi dəniz gücünün tarixin gedişatına təsiri (1660-1783)" kitabında qeyd etdiyi kimi dənizlər üzərində nəzarətin olması, yoxsa "orta dünyaya" (Avrasiya) hakim olmaq [5, s.77-82].

Geosiyasətin mühüm anlayışları olan "qan və zəmin", "yaşam sahəsi" məfhumları nasistlər tərəfindən İkinci Dünya Müharibəsinin başlanmasında böyük rol oynamışdır. Halbuki A.Hitlərə qədər də Şərqə hücum ideyası mövcud idi. Geosiyasətdə "fəal geostrateji fərdlər" və "geosiyasi mərkəzlər" kimi anlayışlar mövcuddur. Geosiyasi mərkəzlər olaraq dövlətlər güc və hədəf baxımından deyil, mühüm coğrafi mövqeyi və fəal geostrateji fərdlərin təsirinə məruz qala biləcək zəif cəhətləri baxımından maraq kəsb edir. Geosiyasi mərkəzlər əsasən coğrafi mövqelərinə görə şərtləndirilir. Bəzi hallarda bu coğrafi mövqe mühüm ərazilərə çıxış baxımından, bəzən isə müəyyən resursların fəal geostrateji fərdlərə təhvil verilməməsi baxımından əhəmiyyət kəsb edir. Digər hallarda geosiyasi mərkəz geosiyasi meydanda həyati əhəmiyyətə malik olan region və ya dövlətin müdafiəsi üçün qalxan rolunu oynaya bilər. "Fəal geostrateji fərdlər geniş imkanlara və milli iradəyə dayanaraq, öz sərhədlərindən kənarda hökmranlıq etmək və mövcud geosiyasi vəziyyəti dəyişmək qüdrətində olan dövlətlərdir" [11, s.54,55].

Bjezinski iri və aktiv geosiyasi fiqur olaraq, Fransa, Almaniya, Rusiya, Çin və Hindistanı görür. Ukrayna, Azərbaycan, Cənubi Koreya, Türkiyə və İran isə geosiyasi mərkəzlərdir. XX əsrin ikinci yarısında geosiyasətə əlavə olaraq iki fərqli yanaşmaya malik biosiyasət anlayışı da meydana gəlmişdir: bu anlayış canlılarla bağlı ictimai təşkilatların idarə olunmasını və insanın öz bioloji təbiətinə sahib olmağı hədəfləyən siyasi hakimiyyət anlayışını ifadə edir [11, s. 118]

Dünya sistemi konsepsiyası 1967-ci ildə amerikalı sosioloq İ.Vallersteyn (1930) tərəfindən irəli sürülmüşdür. Onun əsas ideyası budur ki, qloballaşma ənənəsi dünyanı vahid sistemdə birləşdirməyə gətirib çıxarır. Vallersteyn dünya imperiyası ilə ümumdünya

iqtisadi sistemləri arasındakı fərqi tərif edir. Dünya imperiyası hərbi və siyasi hakimiyyətlə birləşdirilmiş ərazilərdir. Qədim Roma imperiyası və XIX-XX əsrlərdə kapitalist ölkələrin qurduğu müstəmləkə imperiyaları buna misaldır. Dünya imperiyalarından fərqli olaraq, ümumdünya iqtisadi sisteminin mərkəzləşdirilmiş siyasi hakimiyyəti yoxdur. Vallerstayn müasir kapitalizmi bu cür sistem hesab edir. Vahid siyasi hakimiyyətin olmaması sistemin inkişafına təkan verir, belə ki, transmilli şirkətlər ayrı-ayrı dövlətlərin bilavasitə nəzarətində deyillər. Bu da onlara pul vəsaitlərini dövlət sərhədlərindən kənara göndərmək və siyasi qadağalardan yan keçmək imkanı yaradır. Vallerstayna görə ümumdünya iqtisadi sistemi mərkəzi dövlətləri və onların idarə etdiyi ətraf və yarımətraf regionları əhatə edir. Dünya sistemi paradiqması xalqlar arasında məhsuldar qarşılıqlı əlaqələrin olmadığı tək hakimiyyətli sivilizasiyadan ("vahid dünya - vahid qanunlar") və qeyri-kommunikativ plüralizmin ifrat nöqtələrindən qaçmağa imkan verir. Bu paradiqmada "dünya kəmiyyət fərqi"ə dayanan texniki-iqtisadi və ya keyfiyyətə əsaslanan sosial-mədəni müstəvidə deyil, idarə olunma dərəcəsinə görə qiymətləndirilir. Nəticə etibarilə müasir insanlığın global problemin həlli subyektinə çevrilməsi qiymətləndirilir" [12, s. 184-185].

Mərkəzi dünya ölkələri və digər dünya ölkələri qeyri-bərabər müstəvidədirlər. İnkişaf etməkdə olan ölkələr ölkələrin dünya sisteminin subyekt olması təbii resurslarından çatışmazlığına görə deyil (əksər hallarda məhz bu ölkələr resurslarla zəngin olur), onların müasir inkişaf xüsusiyyətləri baxımından çətinidir. "Bu gün inkişaf etməkdə olan ölkələr fərqli sivilizasiya münasibətlərini, yəni özünəməxsus və kənardan yeridilmiş (əksər hallarda zorla) özəllikləri birgə daşıyan hibrid dövlət quruluşlarıdır. Buna görə də bu cəmiyyətlərin özünüformalaşdırma sistemində sahib olması, yarımüstəqil təbii-tarixi proseslər nəticəsində meydana gələn qərb ölkələrinə nisbətə daha çətinidir" [12, s.185].

Hal-hazırda dünya iqtisadi sistemində ABŞ, Avropa birliyi ölkələri (xüsusilə Almaniya) və Yaponiya hakim mövqedədirlər. "Soyuq müharibə"nin bitməsi ilə dünya birqütblü siyasət üzərindən formalaşmağa başladı. Qərbin təsirinə qarşı çıxma biləcək gücdə olan, lakin digər ölkələrin bu təsirdən çıxmasına kömək edə biləcək qüdrətdə olmayan bir qism regional güclər yarandı. Bu, ilk növbədə Çindir. Normal ictimai quruluşda müxtəlifliyin inkişafı vəhdət halında olmalıdır, buna görə də qloballaşma ənənəsi obyektiv və təbiidir. Amerikalı sosioloq N.Birnbaum (1864-1937) hesab edirdi ki, "dünya bazarının və dünya idarəetmə strukturunun bəşər cəmiyyətinin təzahürü olaraq meydana çıxması artıq əfsanə deyil. Bu barədə tam müəyyənliklə danışmaq olar" [13, s.105]. "Pərdəarxası dünyanın" mövcudluğuna, gizli fəaliyyət göstərən və dünya hakimiyyətinə can atanın təşkilatların varlığına qeyri-adi yanaşmaq lazım deyil. Məsələn, əgər Norveçdə siyasi hakimiyyətin üç növü - hökumət, şirkətlər və həmkarlar ittifaqı vahid qərarlar verə bilirsə, nə üçün bu dünya miqyasında baş tuta bilməz? Bu, iqtisadi imperializmin mədəniyyətlə yoxrulmuş siyasi imperializmə keçididir. Pərdəarxası dünyanın iqtisadi resursları transmilli şirkətlərdir, ideoloji qaynağı isə qloballaşma və ümumbəşəri dəyərlər haqqında təsəvvürlərdir. Ümumbəşəri dəyərlərin təbliği, təcrübədə də göründüyü kimi, bir ölkənin maraqlarının digər ölkənin maraqlarına təbə edilməsi vasitəsidir.

Nəticə

Minilliyin sonunda yeni beynəlxalq münasibətlər sistemində keçid baş verdi. Dünyanın nüvə müharibəsinin qarşısının alınmasına əsaslanan ikiqütblü sistemi bəzi politoloqların fikrincə birqütblü sistemə, digərlərinin fikrincə çoxqütblü sistemə yol verib. Bir tərəfdən, hazırda əksər Avropa dövlətləri NATO-ya qoşulub və bu, ABŞ-ın bu təşkilatın lideri kimi artan rolu və təsirindən xəbər verir. Digər tərəfdən, dünya siyasətinin yeni mərkəzləri yaranıb. Bu gün Çinin açıq lider olduğu Asiyada güc balansı

dəyişib. Cənubi Amerikada Braziliya və Venesuelanın başçılıq etdiyi antiqloballaşma hərəkəti yaranıb. Bu ölkələrin nüfuzunun artması inkişaf etmiş ölkələri - dünya siyasətinin liderlərini yeni qüvvələr balansını nəzərə almağa vadar edir.

Aşağıdakı prinsiplərlə yeni dünya nizamı formalaşır

- demokratikləşmə,
- demilitarizasiya,
- konkret dövlətin imkanlarından və ölçüsündən asılı olmayaraq tərəfdaşlığın humanistləşdirilməsi.

Yaxın illərdə beynəlxalq münasibətlərin necə inkişaf edəcəyi, dünyanın necə olacağını böyük ölçüdə müəyyən edəcək. Bu səbəbdən alimlər beynəlxalq münasibətlərin mövcud vəziyyətinin və inkişafının xüsusiyyətlərini onların dəyişkən tendensiya ilə müəyyən etməyə çalışırlar.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Aron, Raymond; Ionescu, Valence (1968), *Democracy and totalitarianism*, Weidenfeld and Nicolson.
2. Blackledge, Paul, and Perry Anderson. 2004. *Marxism, and the New Left*. Merlin Press.
3. Peter Yearwood, "On the Safe and Right Lines": The Lloyd George Government and the Origins of the League of Nations, 1916–1918." *Historical Journal* 32#1 (1989): 131–155
4. "Helsinki pact: A three-way battle in Madrid". *Christian Science Monitor*. 9 September 1980.
5. Deudney, Daniel (March 2000). "Geopolitics as Theory: Historical Security Materialism". *European Journal of International Relations*. 6 (1): 77–107
6. Американская социологическая мысль, / под общ.ред. В.И.Добренкова. М.Изд-во Междунар.ун-та бизнеса и управления.1996 ,560 с.
7. Токвиль.А.Старый порядок и революция. Санкт-Петербург. Алетей.2008,248 с.
8. Удовин С. Глобализация семиотические подходы. Москва; Рефл-бук,2002-462 с.
9. Razov S. Çin islahatları:təcrübə,problemlər.Dirçəliş jurnalı,№7-9,Bakı,1991
10. "Madrid Protocol". uspto.gov. United States: U.S. Patent and Trademark Office. Retrieved May 23, 2021
11. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и ее геостратегические императивы.М. Международные отношения, 2010. 256 с.
12. Панарин.А.Политология.М.Гардарики, 2002.480 с.
13. Бирнбаум // Большая российская энциклопедия : [в 35 т.] / гл. ред. Ю. С. Осипов. — М.: Большая российская энциклопедия, 2004—2017.
14. Панарин.А. Стратегическая нестабильность XXI века. М.Алгоритм, 2003,560 с.

Хумейра Мустафаева

ПОЛИТИЧЕСКИЕ И ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ В СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Резюме

В статье с историко-политической точки зрения характеризуется совокупность экономических, политических, идеологических, правовых, дипломатических и иных отношений между государствами и государственными системами, действующими на мировой арене международных отношений. Определены понятия формирования отношений между государствами. При этом развитие международных отношений в рамках взаимодействия экономической, политической, социальной и культурной сфер анализируется на фоне международных организаций, созданных на основе межгосударственного междуна-

родного сотрудничества.

В рамках системного изучения международных отношений выделяются несколько подходов из традиционно-исторического, историко-социологического, эвристического, смешанного и эмпирического, а международные отношения анализируются с политической точки зрения существования международного порядка в мировой системе.

В развитии современных международных отношений подчеркиваются важные условия международного сотрудничества и равноправия в регулировании межгосударственных отношений в рамках правовых норм. Исследование также выявляет сложность и разнообразие *политического и социально-экономического развития в современное время*.

Цель – состоит в том, чтобы определить особенности межгосударственных, международных организаций и транснациональных корпораций в системе международных отношений, основанных на геополитических экономических интересах.

Методология – использованы методологические и исследовательские методы политического, нормативного и сравнительного анализа.

Результаты исследования – выявлены причины влияния политических процессов на миропорядок в формировании различных международных отношениях.

Ключевые слова: *международные отношения, политика, экономические и национальные интересы, международные организации, международное сотрудничество, демократизация*

Humeyra Mustafayeva

POLITICAL AND ECONOMIC TRANSFORMATIONS IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL RELATIONSHIPS

Summary

The article characterizes the combination of economic, political, ideological, legal, diplomatic and other relations between the states and state systems operating in the world arena of international relations from the historical and political point of view. The concepts of formation of relations between states have been defined. At the same time, the development of international relations within the framework of interaction of economic, political, social and cultural spheres is analysed against the background of international organizations established on the basis of interstate international cooperation.

Within the framework of a systematic study of international relations, several approaches are distinguished from traditional-historical, historical-sociological, heuristic, mixed and empirical approaches, and international relations are analysed from the political point of view in the existence of international order in the world system.

In the development of modern international relations, important conditions for international cooperation and equality in the regulation of interstate relations within the framework of legal norms are emphasized. The study also identifies the complexity and diversity of political and socio-economic development in modern times.

The purpose – is to determine the features of the interstate, international organizations and transnational corporations in the system of international relations based on geopolitical economic interests.

Methodology – research methods of political, normative and comparative analysis were used.

The results of the research – the reasons for the impact of political processes on the world order in the formation of various international relations have been identified.

Keywords: *international relations, politics, economic and national interests, international organizations, international cooperation, democratization*